

BİR GRAND STRATEJİ OLARAK İRAN MUHAFAZAKÂRLIĞI

IRANIAN CONSERVATISM AS A GRAND STRATEGY

HAYATİ ÜNLÜ*

ABSTRACT

The aim of this article is to examine the conservatism of Iran, especially in the context of post-revolutionary policies. It will be argued that the nationalist-conservative movement, which has been argued as a global wave nowadays, is not new in Iran as a socio-political wave. It will also be emphasized that the discussions of conservatism are increasingly discussed through the US model in international relations and perceived in the context of a Grand Strategy. The post-revolutionary strategies and policies of Iran will be dealt with in this context, and the convergence with the neo-conservative politics will be tried to underline especially in terms of foreign policy.

Keywords: Iran, Conservatism, Grand Strategy, Foreign Policy.

ÖZ

Bu makalenin amacı, özellikle devrim sonrası ortaya konan politikalar eşliğinde İran muhafazakârlığını incelemektir. Makalede bugünlerde küresel bir dalga olarak ortaya çıktığı tartışılan milliyetçi-muhafazakâr hareketin, İran için bir sosyo-politik dalga olarak yeni olmadığı iddia edilecektir. Yine muhafazakârlık tartışmalarının uluslararası ilişkilerde giderek ABD modeli üzerinden tartışıldığı ve bir Grand Strateji çerçevesinde algılandığı vurgulanacaktır. İran'ın devrim sonrası izlediği strateji ve politikalar bu bağlamda ele alınacak ve özellikle dış politika açısından yeni muhafazakâr siyasetle sahip olunan yakınsamanın altı çizilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Muhafazakarlık, Grand Strateji, Dış Politika.

* Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Avrupa’da yükselen Aşırı Sağ, geçtiğimiz yılın akademik kürsülerde en fazla tartışılan konuların başında gelmesini sağlarken, Donald Trump’ın geçtiğimiz aylarda Amerikan Başkanlık Seçimlerinde ipi göğüsleyerek ABD Başkanı seçilmesiyle birlikte küresel bir milliyetçi-muhafazakâr dalganın ortaya çıktığı şimdilerin en önemli gündemini oluşturuyor. Meseleyi bir taraftan milliyetçilik tartışmaları etrafında ele alanlar mevcutken, diğer taraftan popülizm çerçevesinde de değerlendirmeye çalışanlar görülebilmektedir. Aslında tartıştığımız şeyin, küresel bir dalga olup olmadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla beraber, ABD’ye gelmeden önce pek çok ülkeye farklı biçimlerde geldiği gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir. İster bunu ortaya çıkan dalganın varyantları olarak görelim, ister Küresel Sağ’ın yükselişi olarak görelim belli bir iktidar yapısı, resmi ideoloji, demografiye karşı ortaya çıkan sosyal hareket ya da karşı-ideoloji benzeri dalgalar yeni değildir. ABD’den İngiltere’ye, Japonya’dan Kore’ye yükselen Küresel Sağ, Hindistan’dan Pakistan’a hatta İsrail ve Türkiye’ye kadar muhafazakârlığın aşırı ya da ılımlı versiyonlarıyla iktidarı ele geçiren küresel bir dalga doğurmuşa benziyor. Farklı dünya görüşlerine sahip olsalar da kültürel bir reaksiyon olarak birbirlerine benzeyen bu hareketler, agresif bir dış politikayla hatırlanan Reagan dönemi ya da neo-conların iktidarda olduğu Bush dönemi gibi tarihin belirli bir döneminde ortaya çıkan kimi yönelimleri de akıllara getirebiliyor. Nitekim bu makalede de muhafazakârlığın aşırı bir boyutu olarak Devrim sonrası İran dış politikasında görülen kimi karakteristikler bu konseptte oturultmaya çalışılacaktır.

Ana akım muhafazakârlık tartışmalarında, muhafazakârlığın özellikleri sınırlı hükümet, ahlak, otorite, kurum, değer ve gelenekler ve güvenlik gibi geleneksel kavramlar üzerinden tartışılrsa da, muhafazakâr siyasetin sol siyasete benzer şekilde içerisinde bulunduğu iktidar mücadelesi gereği karşı taraftan argüman devşirmesi pragmatist bir karaktere sahip olduğu düşüncesini doğurmuştur. Lakin muhafazakâr siyasetin doğası gereği, var olan koşulları ve kurumları kontrol altında tutmak veya geleneksel olanları restore etmek ve sınırlı bir değişimi savunmak gibi bir pratiğinin olduğu varsayılan en genel özelliği olarak görülmüştür. Bu kapsamda büyük bir dönüşüme sebebiyet verebilecek modernleşme, Batılılaşma ya da devrim gibi tarihsel olaylar karşısında kimi zaman bir reaksiyona kimi zaman da bir kontrollü geçiş yaklaşımına bürünebilmiştir. Sonuçta bir ideoloji olarak muhafazakârlık, diğer tüm ideolojilerde olduğu gibi insan doğasının durumu ve toplumdaki bireylerin, devletin, politik otoritenin rolü ve sınırları, tercih edilen ekonomik ve

sosyal düzen gibi temel bileşenleri içermektedir. Böylece mutlakiyeti savunup reforma karşı çıkan otoriter muhafazakârlık; pragmatizmi bünyesinde barındıran paternalist muhafazakârlık; serbest piyasayla ilgili olup daha az müdahaleyi ön gören liberteryen muhafazakârlık ve 1970'lerde ABD'de sosyal parçalanmaya karşı ortaya çıkan yeni muhafazakârlık vb. muhafazakârlık tipolojileri içerdiği bileşenlere göre farklılık arz edebilmişlerdir.

Ancak uluslararası ilişkilerde muhafazakârlık denilince farklı şeylerin anlaşıldığı bir gerçektir. Özellikle de karşılaştırmalı siyaset literatürü geliştikçe, nasıl rejim, sistem ve devlet gibi konularda ABD'nin en temel ve olması gereken örnek olduğu eğilimi ağırlık kazanmışsa, benzer şekilde muhafazakârlık tartışmaları da, özellikle dış politika konularında, ABD örnek modeli üzerinden değerlendirilme gibi bir yatkınlığı da takip etmiştir.¹ Bu siyaset bilimcilerin işlerine geldiği kadar, uluslararası politikadaki aktörlerin de kendi politikalarını meşrulaştırma aracı olarak geliştirebilmiştir. Kısacası burada iddia edilen, muhafazakârlığın her toplumda kendine has gelişmiş olmasına, tek bir tarifinin yapılmasının zor olmasına ve çok tanımlı olmasına rağmen, son yıllarda özellikle ABD'de ortaya çıkan yeni muhafazakâr dalganın tüm literatürü etkileyerek değiştirdiği ve muhafazakârlık tartışmalarında incelenen tüm örnekleri yakınsamaya uğrattığıdır. Yani İngiltere'deki ile Türkiye'deki ya da Hindistan'daki muhafazakârlıkla İran'daki muhafazakârlığın özünde birbirinden farklı nitelik ve bileşenlere sahip olmalarına rağmen, dominant pozisyona yükselen ABD modeli çerçevesinde analiz edilmiş ya da karşılaştırmalarda bulunulmuştur. Böylece özellikle ABD'deki Oğul Bush döneminde takip edilen yeni muhafazakâr iç ve dış politikaların yanında, uygulamaya konulan ekonomik, güvenlik ve kimlik politikaları uluslararası ilişkilerde muhafazakârlığın nasıl anlaşılması gerektiği konusunda bir patika çizmiştir.

Uluslararası ilişkilerde yine muhafazakârlık, gerek ABD'nin tek taraflı hegemonik politikalarıyla gerekse de aynı dönemde artan karşılaştırmalı Grand Strateji okumalarıyla ortak bir yol kat ederek bir Grand Strateji olarak da anlaşılmaya da başlanmıştır.² Bunda Sol'un küresel bir ortak gündem takip edebilmesine karşılık, Sağ'ın kültürel farklılıklar ve postmodernizm gibi akımlar nedeniyle küresel bir stratejiye aracılık edebilecek ortak bir gündem

1 Konuyla ilgili daha derinlemesine tartışma için bkz. J. Welsh, "'I' is for Ideology: Conservatism in International Affairs", *Global Society*, Vol.17, No:2, 2003.

2 Trump'ın ABD Başkanı seçilmesiyle yeniden muhafazakârlık ve Grand Strateji tartışmaları ABD'de tartışılmaya başlandı. Bkz. Paul D. Miller, *American Power and Liberal Order: A Conservative Internationalist Grand Strategy*, Georgetown University Press, 2016.

bulamayışının etkisi büyüktür. Tabii Amerikan yeni muhafazakârlarının algılanan modelliğiyle de süreç içerisinde her bir muhafazakâr hareket bilinçli ya da kendiliğinden Grand Stratejisini oluşturmaya doğru ilerlemiştir. Bu doğrultuda Amerikan yeni muhafazakârlarının ötesinde yakın zamanlarda Rusya'nın yeniden Avrasyacılığa dönüşünden İsrail'in yeniden tartışılmaya başlanan Siyonist toprak hedeflerine ve Hindistan'daki Modi yönetimiyle birlikte yeniden alevlenen Akhand Bharat (Bölünmemiş Hindistan) jeopolitik iddialarından Türkiye'ye yakıştırılan Yeni Osmanlılık tartışmalarına kadar tüm devasa jeopolitik tartışmalara bakıldığında benzer muhafazakâr-Grand Strateji ikiliğiyle karşılaşılabilir. Doğal olarak benzer şekilde burada da İran'ın gerçekleştirmiş olduğu devrim sonrası özellikle de günümüzde oldukça fazla gündemde olan bölgesel ve bölge ötesi stratejileri hem yukarıda tartışılan uluslararası ilişkilerde algılandığı boyutuyla hem de bir Grand Strateji olarak adlandırılabilir muhafazakârlık anlayışı çerçevesinde küresel bir eğilim olarak tartışılacaktır.

İran'ın muhafazakârlık ve Grand Strateji ikilisine girmeden önce, muhafazakârlık ve Grand Strateji tartışmalarının birbirleriyle teorik olarak nasıl iç içe geçtiği Yeni Muhafazakâr düşüncenin dış politika hakkındaki görüşlerinde oldukça net bir şekilde görülebilir. Amerikan yeni muhafazakârlarının dış politika yaklaşımları tartışıldığında şüphesiz akla ilk gelen argümanlar, ulusal çıkarların öncelenmesi, dış tehditlere karşı önleyici müdahale, uluslararası düzende iyi-kötü ayrımı, ABD stili demokrasiyi yayma, uluslararası hukuk ve uluslararası kurumlara olan şüphecilik vb. şeklinde kabaca sıralanabilir (Murray, 2003: 1-3). Ancak iddia ettiğimiz bütüncül yaklaşım dâhilinde böyle bir dış politikanın, bir ulusal kimlik politikası, ekonomi politikası, savunma ve güvenlik politikası ve bir toplum projesi olmadan uygulanması mümkün görünmemiştir. Nitekim uygulanması öngörülen dış politikayla birlikte, ulusu ve mevcut kurumları birleştirme, sosyal parçalanma ve kırılmayı ortadan kaldırıp toplumu güçlü bir otorite ve sosyal disiplinle restore etme, amaçlanan dış politik hedefler için ortaya çıkabilecek askeri müdahale ihtiyacı için askeri kapasite ve üstünlüğü artırma ve tüm bu hedefleri sağlamak adına ihtiyaç duyulan ekonomi konusunda devletin daha az müdahalesiyle serbest piyasa modeline yakınlık birlikte ilerlemiştir. Bu doğrultuda benzer görüşler düşünsel yazına da açıkça yansımıştır. Örneğin J. Kirkpatrick muhafazakâr bir dış politikanın muhafazakâr değer, tutum ve metotları yansıtması gerektiğini vurgulayarak, böyle bir dış politikada a- tarihe saygı, b- bireysel özgürlüklere saygı, c- devlet şüphesi, d- ülke (vatan) sevgisi, e- vatanseverlik ve f- küresel hayırsever bir hegemonya gibi maddelerin

bulunması gerektiğini belirtmiştir (Kirkpatrick, 1993). Benzer şekilde Kristol da muhafazakâr bir dış politikada a- vatanseverlik, b- uluslararası kurumlara şüphecilik, c- iyi ve kötüyü ayıran ahlakçılık ve d- ulusal çıkar bileşenlerinin ortak olarak yer alması gerektiğinin altını çizmiştir (Kristol, 1996: 18–32). Yine Chapnick muhafazakâr bir dış politika için hiyerarşiye karşı istikrar ve düzen inancının gerekliliğine, moralizm ihtiyacına ve radikal değişimlere şüpheyle yaklaşılması gerektiğine vurgu yaparken; Welsh ise, uluslararası düzene karşı şüphecilüğün yanında, siyasal düzen ihtiyacı, gelenek ve kurumlardan alınması gereken ilhamların önemine değinmiştir (Chapnick, 2005: 635–50). Sonuç olarak görüldüğü üzere yukarıdaki farklı muhafazakârlık modellerinin Amerikan modeliyle yakınsandığı iddiası ile birlikte bir Grand Strateji olarak dönüşen muhafazakârlık çeşitlerinin iç politikadan dış politikaya, mevcut sosyal ve ekonomik düzenden her türlü kimlik ve güvenlik politikalarına kadar birbirleriyle iç içe geçerek birbirlerinden bağımsız gelişemeyen bütüncül bir yaklaşıma doğru dönüştüğü söylenebilir.

Bu tartışmaların sonucunda muhafazakârlık ile iç içe geçen İran'ın Grand Stratejisi'ne bakacak olursak, kimi zaman zuhur edecek Mehdi'ye ortamı hazırlamak³ ya da “İmam Hattı” olarak tahayyül edilen sınırları tam açıklanmayan bir alanı Batı dünyasından korumak⁴ gibi ideolojik değerler üzerinden tartışılmışken; kimi zaman da bölgesel bir güç olmak⁵, Şii hilalini gerçekleştirmek⁶ ya da ABD'den gelecek güvenlik tehditlerine karşı caydırıcılık oluşturma⁷ gibi stratejik hedefler doğrultusunda geliştiği iddia edilmiştir. Bu kapsamda konuyla ilgili resmi bir açıklamayla karşılaşılmasına rağmen, İran Grand stratejisinin idealist teşvik ve motivasyonlar ile realist sınırlılıklar arasında sıkışan pragmatist bir çizgide ilerleyerek öncelikle devrimi korumak ve ardından devrimin pragmatik hedefleri doğrultusunda kapasitesini sürekli arttırma üzerine kurulu olduğu iddia edilebilir. Bu açıdan bu makalede de öncelikle bu stratejiyle ilgili görülen İran siyasetindeki muhafazakâr damar ele alındıktan sonra, İran dış politikası için birbirinden ayrı düşünülemez olan ulusal kimlik, ekonomi, güvenlik ve toplum politikaları

3 Meira Svirsky, “Iran’s Grand Strategy: The Coming of the End of Days”, <https://clarionproject.org/irans-grand-strategy-coming-end-days/>.

4 “Estrateji-i Bozorge İran Defa Ez Hatte Imam Est”, <http://www.jamnews.ir/detail/News/554763>.

5 Michael Morell, “Iran’s Grand Strategy Is to Become A Regional Powerhouse”, https://www.washingtonpost.com/opinions/irans-grand-strategy/2015/04/03/415ec8a8-d8a3-11e4-ba28-f2a685d-c7f89_story.html?utm_term=.31b38ba649bb.

6 “Ethami Teşkil-i Hilal-i Şii”, <http://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=35081>.

7 “Mağzel-e Bozorge Estrateji-ye İran Der Huruc-i Ez Suriye”, <http://news.gooya.com/2017/03/post-2295.php>.

tartışılacak ve akabinde muhafazakâr dış politikanın parametreleri saptanmaya çalışılacaktır.

İran'da Muhafazakârlık Tartışmaları

İran'da muhafazakârlıkla ilgili tartışmaya başlamadan önce belirtilmesi gereken, İran'ın kapalı bir rejime sahip olmasıyla alakalı olarak sosyal bilimlerle ilgili çalışma yapmanın oldukça zor olduğu ve bu alanda yapılan çalışmaların rejimin yararı doğrultusunda bir seyir izlediğidir. Hal böyleyken güvenlik, ulusal kimlik, jeopolitik, dış politika gibi konular söz konusuken oldukça bol yerel kaynağa ulaşılabiliyorken, araştırma konusu İran'da muhafazakârlık, bürokrasi, elitler, azınlıklar gibi ülke içi dinamikleri kapsayan konularda daha çok Batılı metinlere başvurulmak zorunda kalınmaktadır. Muhafazakârlık konusunu tartışmak kendi içerisinde birçok zorluğu barındırdığından bu zorluklardan başlamak konunun karmaşıklığını anlamak açısından oldukça önemlidir.

En geniş anlamda İran'da muhafazakârlığın geçmişi, uzun İran tarihi geçmişinden dolayı oldukça çeşitlilik arz etmektedir. İran tarihi ne kadar büyük bir karmaşıklık içermişse, İran muhafazakârlığı da o denli karmaşıklık bünyesinde barındırmıştır. Bu doğrultuda tarihsel olarak İran'da muhafazakârlığın çok sayıda çeşidi ve türü gelişmiştir. Nasıl İngiltere'de tüm muhafazakârlara liberal demokrat denilemiyorsa, benzer şekilde İran'da da durum böyledir ve sol kanat muhafazakârlardan sağ kanat muhafazakârlara, liberal muhafazakârlardan milliyetçi muhafazakârlara kadar muhafazakârlığın birçok çeşidi tarihsel açıdan var olabilmiştir. Burada karşılaşılan en önemli sorun ülkedeki muhafazakârlığın pratik alanda oldukça fazla görünebilir bir vaziyetteyken, teoride fazla gelişmemiş olmasıdır.⁸ Belki ileride gelişebilme potansiyeli içerse de İran'daki muhafazakârlık üzerine çalışmalar en basitinden ABD ile karşılaştırıldığında neredeyse yok denecek kadar azdır.

Bu teorik yetersizliğe bağlı olarak ortaya çıkan diğer bir sorun da, İran'da klasik ve yeni muhafazakârlığın inanç ve davranışlarının birçoğu görünebiliyorken, bu davranışları muhafazakâr olmayan grupların da kullanması nedeniyle muhafazakârlığa dair dağınık bir fotoğrafın ortaya çıkmasıdır.⁹ Öyle ki bu sebeple İran'da muhafazakârlık hiçbir zaman tam bir homojenlik

8 Muhammed Mehdi ŞirMuhammedi, "Muhafazakar-i İrani: Mefhum-i Mutevellid Neşodeh", Başkahe Endişeh, 7 Azer 1385, <http://www.bashgah.net/fa/content/show/22560>.

9 Mehrzad Vatan Abadi, "Muhafazakari Der İran Mekuleh Piçideh ve Por Mağma", 25 Eylül 2011, <http://www.kar-online.com/node/3871>.

taşımamış, aksine müthiş bir heterojenliğe sahiptir. Diğer bir deyişle muhafazakârlığın çok sayıda varyantlarının doğmasına neden olunmuştur. Bu durum muhafazakârlık adına İran tarihinin karşılaştığı iki tarihsel olayla daha da karmaşık hale gelmiştir. Bunlardan birincisi 1979 İran İslam Devrimi'dir ve bu devrim ile muhafazakârlık her ne kadar rejimin kurucu babaları tarafından reddedilse de ülkede dominant ideoloji olarak farklı ideolojik varyantları da muhafazakârlık lehine davranış ve tutum açısından etkilemiştir.¹⁰ Bir diğeri ise dünya siyaset sahnesine çıkan yeni muhafazakâr düşüncedir ki, o da tüm dünyadaki muhafazakârlık tartışmalarını etkilediği gibi İran'da da muhafazakâr olsun ya da olmasın tüm ideolojilerin pragmatizm kapasitesini geliştirmiştir.

İran muhafazakârlığını daha da karmaşık hale getiren İran yakın tarihinin şüphesiz en önemli olayı 1979 İran İslam Devrimi'nden başlayacak olursak, bu devrim iç dinamikler bir kenara bırakılarak sadece dışarıdan bakıldığında içerisinde muhafazakâr bir reaksiyonu barındıran bir devrimdi (Sallahi, 2008: 277-333) ve devrim sonrası ortaya çıkan rejim konsolide oldukça genel manada muhafazakârlık her geçen gün daha fazla resmi ideoloji haline geliyordu.¹¹ Muhafazakârlığın bu şekilde dominant ve baskın ideoloji haline gelmesi ise, yukarıda tartışılan muhafazakârlığın netlik sorununu artırıyordu. Devrim düşüncesinin bazı ilkeleri paradoksal olarak açık değilken ve arzu edilen sistem yaklaşımında belirsizlikler varken, tartışma "Muhafazakârlık Nedir?" sorusundan "Muhafazakârlar Kimlerdir?" sorusuna daha kolay yanıt verebilmeye başlamıştı.¹² Muhafazakârlığın bu şekilde içinin net bir şekilde doldurulamadığı her gün yapılan vurgu, ne olduklarından ve ne için olduklarından ziyade, neye karşı olduklarına doğru kaydı. Bu durumun yanında, Batılı literatürde muhafazakârların tümünün ayırım yapılmadan köktendinci (fundamentalist) olarak kabul edilmesi muhafazakârlar arasında bir ayırım yapmayı daha da zorlaştırmıştır. Her muhafazakâr olanı radikal olarak tanımlayamadığımız gibi, muhafazakâr olduğunu reddeden çok sayıda radikalle de karşılaşılabilinmektedir. Yine Ahmedinejad döneminde yükselen ve kendini yeni muhafazakâr olarak tanıtan muhafazakârların da Amerikan

10 İran Devrimi, bir devrim olmasına rağmen, ilerlemeci söylemlerden ziyade din adamları ve eşraf gibi sosyal kesimlerin mevcut sosyal statükonun bozulmasına bir tepki olarak geliştiği için muhafazakâr bir devrim olarak değerlendirilebilir.

11 Bu makalede İran'daki hâkim ideolojinin devrim ideolojisi olduğu ifade edilmekte olup, devrim ideolojisini kullananların muhafazakâr olarak adlandırılmasından dolayı, devrim ideolojisi ve muhafazakârlığın aynı şeylermiş gibi algılandığı iddia edilmektedir. Ancak yine de muhafazakârlık algılandığı gibi kullanılacaktır.

12 Muhammed Mehdi Şir Muhammedi, a.g.m.

yeni muhafazakârlarından çok sayıda farklılığı mevcutken, İran'da da geleneksel-yeni muhafazakâr ayrımına da neden olduğu unutulmamalıdır.¹³

İran muhafazakârlığını daha karmaşık hale getirdiğini iddia ettiğimiz diğer tarihsel olay olan Amerikan yeni muhafazakâr akımının etkisine bakacak olursak, her şeyden önce belirtmek gerekir ki bu etkileyiş teorik anlamdan ve terimlerden ziyade, konjonktürel olarak pratiğe yansımıştır denilebilir. Yani İran muhafazakârları herhangi bir etkilenmeyi kabul etmedikleri gibi, iç ve dış politikada ortaya çıkan pragmatist ve fırsatçı dalgayı da reddedememektedirler. İç siyasette hem muhafazakârlığın dominant pozisyonu hem de pragmatizmin yükselişiyle bırakalım muhafazakârların muğlaklığını, reformcuların bile ne kadar reform talep ettiklerinin net olmaması ve bazı reformcuların bile kendilerini muhafazakâr olarak tanımlaması İran'da muhafazakârlığın ölçeğini saptamayı imkânsız hale getirmektedir.¹⁴ Sonuçta ne muhafazakârlığın ne de reformculuğun sınırlarının belli olmadığı bir siyaset ortamında muhafazakâr siyaseti tanımlamak ve muhafazakâr siyasetçileri saptamak ideal tipler üzerinden yorumlar yaparak sağlanmaya çalışılıyor denilebilir.

İran'daki bu durumun ve karmaşıklığın sebebini sorgulayacak olursak, ülkenin kendine münhasır bazı şartlarını ele almamız gerekecektir ve bunun da en büyük zorluğa karşılık geldiği görülecektir. Nasıl İran'da birçok ülkedeki gibi siyasete şekil veren siyasal partilerden ziyade hizipler tartışılıyorsa ve nasıl İran siyasal sistemi incelendiğinde başkanlık mı parlamenter bir sistem mi olduğuna karar verilemiyorsa, aynı şekilde ülke içerisinde hiçbir politik aktör de aslında normal siyaset bilimi literatürü kavramlarıyla tam olarak izah edilememektedir.¹⁵ Bunun en büyük nedeni ise yine İran politik aktör ve kurumlarının tercihleriyle izah edilebilmektedir. Yani İran iç siyaset tartışmalarında hiçbir kurumsal yapının modern isimlendirme ve olgulara uymaması rejimin bizatihi arzulan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ister modernizm karşıtlığı diyelim ister devrim sonrası rejimin kendi özgünlüğü diyelim, İran siyasal rejimi konusunda tüm tartışmalar hep

13 Bkz. "Nev-Muhafazakar-e İrani: Modeli Beraye Tahlil Pedideh Ahmadinejad", 24 Şubat 2010, <http://www.parsine.com/fa/pages/?cid=17097>. Ayrıca İngilizce kaynak için Bkz. Anoushiravan Ehteshami & Mahjoob Zweiri, *Iran and the Rise of its Neo-Conservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*, I. B. Tauris, London, 2007.

14 Muhammed Mehdi ŞirMuhammedi, a.g.m.

15 İran'da sadece ülke siyasetindeki aktörler değil, ülkenin sahip olduğu siyasal sistemde de normal modern siyaset bilimi kavramlarıyla açıklanamayacak kavram ve kurumlar vardır. Bu konuda daha derin bir araştırma için bkz. Muhammed Haşimi, *Hukuk-i Esasi Cumhuri-i İslami İran: Hâkimiyet ve Nehadhayi Siyasi*, Mizan, 2000.

bu noktada kilitlenmektedir (Nezeri, 2012: 307-340). Örnek vermek gerekirse, mesela İran muhafazakârlığı denilince akla ilk gelmesi gereken İran’da egemen mezhep olan Şiiliğin, muhafazakârlık-mezhep ilişkisi bakımından kabul edilmemesi, literatürde muhafazakârlık ve mezhep tartışmalarının daha çok Protestanlık ve Siyonizmle ilgili olduğu düşünülmesiyle ilgilidir. Sonuç olarak İran’da hiçbir politik olay ya da olguyla ilgili olarak mecbur kalınmadığı sürece modern dünyanın kavramlarıyla açıklamama eğilimi mevcuttur denilebilir.

Muhafazakârlık tartışmalarına bu açıdan bakıldığında da benzer bir durum olduğu iddia edilebilir. Öyle ki Batılı literatür tarafından muhafazakâr olarak sunulan hemen hemen hiçbir siyasetçi kendisinin muhafazakâr olarak nitelendirilmesini kabul etmez. Temel ölçü devrim ideolojisidir (Lekzayi, 2012: 310-317) ve hiziplerin mevcut adlandırmalarını kabul etmezler. Hiziplerin genellikle Batı tarafından uydurulduğuna dair bir kanaat hâkimdir (Moslem, 2002: 238) ve ister muhafazakâr ister reformcu olarak adlandırılınsın hiçbir hizip mensubu devrim ideolojisine aykırı harekette bulunmaz. Ancak devrime sıkı sıkıya bağlı olmak demek ülke siyasetinde rekabetin olmadığı anlamına da gelemmez. Dolayısıyla siyasi kimliği belirlemek, muhafazakârlar ve reformcular gibi iki ana akıma sahip İran siyasetinde siyasi faaliyetleri verimli kıldığından ve karşı tarafı mağlup etmeyi sağladığından pratik bir ihtiyaca karşılık gelmiştir.¹⁶ Bu durum hizipler arasında hiçbir farkın olmadığını göstermez. Aksine Batı ile ilişkilerden içerideki liberalleşme tartışmalarına kadar birçok konuda ayrılığa düşülmektedir. Ancak burada vurgulanmak istenen devrim ideolojisinin hegemonik üstünlüğüdür. Şu an daha çok Velayet-i Fakih’in kararları üzerinden şekillenen bu resmi ideolojinin muhafazakâr ve reformcuların davranış ve düşünce kalıplarını çerçevelediği iddia edilmektedir.

Devrim ideolojisinin kurumsal kontrolünde varlığını devam ettirmeye çalışan muhafazakâr ve reformcu olarak isimlendirilen hiziplerin birbirlerine modern terimlerle hitap etmesi ise bir tür küfür sayılmaktadır. Bu açıdan Batılı literatürde “muhafazakârlar” olarak bilinen hizbe aslında bu sıfat, reformcu olarak bilinen hizip tarafından hakaret amaçlı takılmıştır. Benzer şekilde muhafazakârlar da reformcu olarak bilinen hizbe hakaret için “liberaller” yakıştırmasında bulunabilmektedir. Sonuç olarak modern terimlerin iç siyasette bir küfür olarak addedildiği İran’da, özellikle de iç siyaseti muhafazakârlık ve reformculuk üzerinden tanımlamak bizleri gerçeğe

¹⁶ Mehrzad Vatan Abadi, a.g.m.

ulaştırmayabilir. Bu açıdan birazdan tartışmaya çalışacağımız iç politikadan dış politikaya tüm muhafazakâr olarak değerlendirilebilecek tercihlerin, resmi ideoloji tarafından şekillendirildiği iddia edilecektir. Muhafazakârlar olarak isimlendirilen hizbin, kendilerini özellikle 2000’li yıllar sonrası “Usulgera” olarak tanımlaması, yani devrimin kurallarına sıkı sıkıya bağlı olarak tanımlamaları, onların muhafazakâr olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur. “Usulgera” terimi, muhafazakârlıkla tam olarak uyuşmamakla birlikte pratikte karşılaşılan eylemler nazara alındığında bu hizip üyelerine Batılı literatürde “muhafazakârlar” denilmiştir. Bu çalışmada da Usulgera hizbinin politikalarının, uluslararası ilişkilerde muhafazakârlık olarak adlandırılan politikalarla çelişmemesi ve benzerlik taşımasından dolayı Usulgera-Muhafazakârlık ayrımına gidilmemiştir. Burada vurgulanmaya çalışılan, İran’daki tüm varsayılan hizipsel ideolojilerin, Velayet-i Fakih’e yakınlığıyla bilinen ve buradan kendisini rejimle özdeşleştiren Usulgera hizbinin, sıkı sıkıya bağlı olduklarını ifade ettikleri resmi (devrim) ideolojinin varyantı olmak zorunluluğudur. Zaten Usulgera hizbinin muhafazakâr olarak görülmesini sağlayan şey de, devrim ideolojisine olan bağlılığıdır.

İran’ın kendine münhasır tüm bu açıklamalardan sonra, modern siyaset bilimi jargonuna uygun kavramsal kodlar açısından İran’daki muhafazakâr olarak adlandırılan siyaseti yorumlamaya çalışacak olursak ve buna İran muhafazakârlığı diyecek olursak, mezhep temelli politikalar, modernite eleştirisi, mutlak üstünlüğü savunan Maistreci anlamda otoriter ve popülist yönetim, düzeni ve statükoyu koruyan karakteri ölçüsünde içeride klasik muhafazakârlığın; iyi ve kötüyü tanımlayan ahlakçılık, ortak kimlik inşası, askeri gücü arttırma ve kullanma, uluslararası sisteme karşı şüphecilik gibi unsurlar ölçüsünde de dışarıda yeni muhafazakârlığın izlerine rastlanabilir. Burada özellikle yeni muhafazakârlığın ahlakçılığıyla ilgili olarak, İran dış politikasında kendi değer yargılarından ilham alan, ancak uluslararası politikada eylem noktasında oldukça seçici davranılan bir tutumun altını çizmek gerekmektedir. Bu durum aynı zamanda yeni muhafazakâr eğilimin realizmle olan bağlantısını da ortaya koymaktadır. İdealize edilen bazı romantik hedeflerin, dış politikanın anarşik doğasında belli bir denge halinde takip edildiği İran dış politikası için de geçerlidir.

Sonuçta devrim sonrası İran’da içeride düzeni ve statükoyu koruyup konsolide ederek, dışarıda da devrim ihracı gibi yaklaşımlarla çatışmacı ve maceracı bir karakter benimsenmesi, ister istemez yukarıda değindiğimiz Amerikan yeni muhafazakârlarının ortaya çıkışı sonrası dünyadaki birçok

muhafazakâ hareketin kendi Grand Stratejisini oluşturmaya doğru eğilim gösterdiği iddiamızı desteklemektedir. İran da bu süreçte içerde toplumsal yapıyı düzenlemeye ve kendi ulusal kimliğini inşa etmeye çalışmış, dış politikada agresif genişlemeci hedefler peşinde koşmuş ve bunları takip ederken de ekonomik kaynaklarını da ona göre kullanmıştır. Kısacası İran muhafazakârları devrim sonrası kendi Grand Stratejilerini ortaya koymuşlar ve bu kapsamda ideolojik olarak hedeflenen yörüngede ilerlemeye çalışmışlardır.

İran’da Devlet-Toplum İlişkileri ve Toplum Kontrolü

Devlet-toplum ilişkileri denilince kabaca iki genel ilgi alanı karşımıza çıkmaktadır: Bunlardan biri devletin kendisiyle ilgiliyken; diğeri devlet ve toplum arası etkileşimlere odaklanır. 11 Eylül sonrası Amerikan muhafazakârları her alanda olduğu gibi devlet-toplum ilişkileri için de yeni bir eğilim vurgusu yapmışlardı. O da güçlü bir dış politika için toplum, kendi içerisinde de güçlü liderlik ve otorite ihtiyacı duymak zorundaydı. Liberal Yeni Sağ’ın aksine, sosyal reformdan ziyade, toplumu otorite ve sosyal disiplin yoluyla restore ederek güçlendirme anlayışı, aslında o dönem ortaya çıkan sosyal parçalanma ve kırılma korkusunun bir yansımasıydı.¹⁷ Bu yaklaşım, dış politikadaki ulusu ve tüm kurumların birleştirilmesi gerektiği prensibiyle de birebir uyumluydu. İran ise benzer bir politik yaklaşımı, her ne kadar 2000’li yıllarla birlikte meşruluğunu savunabilse de devrimin ortaya çıktığı 1979’dan beri sergiliyordu. Hatta bu yaklaşımın kökenleri 1920’lere Şah Rıza dönemine kadar bile götürülebilir. Güçlü devlet ve kurumlarıyla siyaset, güvenlik, ekonomi ve toplum üzerinde tam bir hâkimiyet kurulan bu dönemden, 1979 sonrası dönemde fazlasıyla ilham alınmıştır denilebilir. 1979 öncesi konjonktürde Muhammed Rıza Şah’ın modernleşme tutkusuna karşı yükselen modernleşme karşıtı dalgasıyla da bu eğilim, İran’da iyice güç kazanmış ve modern toplumun eleştirisiyle birleşmiştir.

Bu doğrultuda bakıldığı zaman, toplumu kontrol etme ve sosyal disiplin yoluyla güçlü bir toplum ortaya çıkarma yaklaşımı, İran muhafazakârlığı için hiç de yabancı olunmayan bir yaklaşım olmuştur. Bu dinamik modern dönemde bütün toplumlarda benzer bir dinamik olarak işlemiş olmasına rağmen, İran’daki durum hem devrim öncesi yıllara göre hem de demokratikleşmenin üçüncü dalgasının olduğu bir dönemde ortaya çıkması nedeniyle

¹⁷ David Garland, *Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford University Press, 2001, Benzer bir mantık Francis Fukuyama’nın “Sosyal Sermaye” çalışmasında da bulunabilir. Francis Fukuyama, *Social Capital and Civil Society*, Institute of Public Policy, George Mason University, 1999.

ayrıca değerlendirilmelidir. Hatta İran devlet-toplum ilişkilerini tarihsel olarak çalışan en önde gelen isimlerin çalışmaları da hep bu yönde gelişmiştir. Devlet-toplum ilişkilerinde kimi zaman keyfi güç (Katouzian, 2000: 1-30), kimi zaman da aşırı güçlü devletin (Abrahamian, 2008: 95) varlığı her zaman vurgulanmıştır. Yine devletin toplumu kontrol ettiği mekanizmalar Homa Katouzian tarafından merkezi bürokrasi ve askeri güç olarak sıralanmışken (Katouzian, 2000: 1-10); Abrahamian tarafından ordu, bürokrasi ve patronaj sistemi şeklinde sıralanmıştır (Abrahamian, 2008: 1-8) İran'da bugünkü siyasal sistem ve devlet modeline bakıldığında da benzer bir görüntüyle karşı karşıya kalındığı rahatlıkla görülebilir. Bir tarafta, topluma karşı her türlü adım atabilme ve toplumdan gelen her türlü reaksiyonu baskılayabilme kapasitesine sahip devlet mevcutken; diğer tarafta her hangi bir mobilizasyon ortaya çıkarabilmesi her geçen gün zayıflatılan, savunmasız olması istenen bir toplum. Hal böyleyken İran'da kendisini rejimi korumaya adanmış muhafazakâr siyasetin en temel gayesi devlet kapasitesini arttırmak olmuşken, devlet-toplum ilişkileri toplumun aleyhine bir dengesizlikte ilerlemiştir.

İlk olarak İran'da devletin kendisini tahlil etmeye çalışacak olursak, dünyadaki çoğu devlet gibi İran'ın da merkezi bir hükümet kontrolünde güç ve otoriteyi birleştiren güçlü üniter bir sisteme sahip olduğu görülür (Almond, 2008) Bu üniter yapının tüm istikrarsızlıklara rağmen, güvenlik, hukuk ve düzeni sağlamayı başarması sistemin güçlü yanını ortaya koyuyorken; sistemin aynı anda otoriter, totaliter, kliyentalist ve demokratik özelliklere sahip olması belli zaafı da gün geçtikçe gün yüzüne çıkarmaktadır. Nitekim bugün de tüm hızıyla devam eden devletin doğası, karakteri, geleceği üzerine ve uygulamaya konulacak politikalar, yasal kültür ve hukuk düzeni üzerine yoğunlaşan tartışmalar sistemin en büyük zaaflarından birine karşılık gelmektedir. Böylece sistem bugün de olduğu gibi mezhebi ve politik kurumlar olmak üzere ikili bir meşruiyet yapısını (Chehabi, 2001: 48-70) doğurmuştur. Bu ikili yapı da ülkeyi her geçen gün daha fazla mezhebi otoritelerin yönetimi ele geçirdiği, ülkedeki hukuk düzeninin mezhebi bir hukuktan ilham alan teokratik bir ülkeye doğru evirmişdir. Burada ortaya çıkan sorun hiç şüphesiz kültürel karakterin, yani Şii mezhebinin, devlet kurumlarına yansıtılıp yansıtılmaması gerektiği tartışmalarından kaynaklanmıştır. Ülke İran İslam Cumhuriyeti adını da bu tartışmalardan almıştır.¹⁸

¹⁸ İran'da devrim sonrası devlette oluşan hem mezhebi hem modern yapılar devrimin de modern olup olmadığı konusunda büyük tartışmalar doğurmuştu. Bkz. Mangol Bayat, "The Iranian Revolution of 1978-79: Fundamentalist or Modern?", *Middle East Journal*, Vol. 37, No.1, Winter 1983.

İran demokratik olmayan ülkeler arasında belirli aralıklarla düzenlediği parlamento, Cumhurbaşkanlığı ve Uzmanlar Meclisi gibi seçimlerle istisnai bir yerdeymiş gibi bir görüntü sergilemekteyken; gerçek politik ve finansal güç olan Velayet-i Fakih koltuğunda oturan Rehber'in etkisiyle Şurayı Nigehban tarafından seçimler öncesi rejim için uygun olmayan adayların tasfiye edilmesi ve arzu edildiği an Cumhurbaşkanı ve parlamentonun gücünün sınırlanabilmesi otoriter bir karakterle ilişkilendirilmiştir. Yine ülkede farklı politik fraksiyonların varlığı çoğulcu bir yapının var olduğu izlemine uyandırır da, bu fraksiyonların dominant olmadan, sisteme başkaldırmadan ancak belli politika önerileri geliştirerek katılım sağlayabilmeleri sınırlı bir çoğulculuğun varlığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu sınırlı çoğulculuk da ülkede muhafazakârların dominant pozisyonlarını sürdürmesi yönünde devam ettirilmektedir. Nitekim Velayet-i Fakih'in kontrolündeki atamayla ya da seçimle gelinen politik kurumlardan (Velayet-i Fakih, Uzmanlar Konseyi, Anayasayı Koruma Konseyi, Danışma Meclisi) dini vakıflara (Mazlum ve Engelliler Vakfı, Şehitler Vakfı, İmam Rıza Vakfı vs.) kadar tüm muhafazakâr kurumlar, reformcuların yürütme, meclis ve şehir konseylerindeki gücünü sınırlamaktadır. Bütün bu kurumlarda yönetici olan kişilerin eğilimlerine ve tarihsel bağlama göre siyasi nitelikleri değişse bile, yukarıda iddia edilen devrim ideolojisine aykırı hareket edilmesi durumunda rejimin en üst yetkili organı Velayet-i Fakih bir "veto oyuncusu" olarak çalışabilmektedir (Brumberg & Farhi, 2016: 41). Bu noktada üst düzey devlet kurumlarının %70'inin muhafazakâr hizbe üye olanlar tarafından doldurulduğu bile iddia edilmiştir (Seifzadeh, 2003: 57-75). Dolayısıyla veto kurumlarına yakınlığıyla bilinen ve devletin birçok ideolojik baskı aygıtına etki etmekte en ön sırada yer alan muhafazakâr siyasetin, toplumu da arzu ettiği yöne doğru kanalize edebilme kapasitesi bu oranda yüksektir denilebilir.

İran'da devletin toplumu kontrolü konusunda ihmal edilmemesi gereken bir diğer nokta şüphesiz sahip olduğu kaba kuvvettir. İran'da silahlı güçler denilince hem normal düzenli ordunun hem de Devrim Muhafızları'nın akla getirilmesi gerekiyorken, içerideki nizamın sağlanması 1979'da devrimin gerçekleştiği andan itibaren büyük ölçüde Devrim Muhafızları'na aittir.¹⁹ Komuta kademesinde başındaki ismin Velayet-i Fakih tarafından atanan Devrim Muhafızları, yine sadece ona karşı sorumlu olmakta ve ona hesap vermektedirler. Devrim sonrası devrime karşı yöneltilen her türlü tehdidi yok etmek için kurulan Muhafızlar, aynı zamanda devrimin de liderlerini ve

19 Bugün ise Devrim Muhafızları dış politikadaki genişlemeci tutumun da en önemli araçlarıdır. Dış politika bölümünde Devrim Muhafızları'nın bu yönü de ele alınacaktır.

tüm kurumlarını korumakla yükümlüdürler. Toplumun kontrol noktasında tüm şehirlerden köylere kadar gönüllü militanlara sahip olmasıyla oldukça etkili olan Muhafızların, devrimden bugüne devletin diğer kurumlarında da her geçen gün etkilerini arttırdıkları gözlenmektedir. Bugün askeri alanın dışında sahip oldukları 800'den fazla şirketle ve devletle 2013 yılı itibarıyla imzalamış oldukları 8000'e yakın sözleşmeyle²⁰ enerji, inşaat, bankacılık ve telekomünikasyon gibi alanlarda da tekele yakın bir pozisyon eline geçiren muhafızlar hem ülkede dev bir ekonomik güç haline gelmişler hem de siyasete etki edebilme kapasiteleri hat safhaya yükselmiştir.²¹ Bu durum da toplumdaki etkilerini sadece kaba kuvvet üzerinden değil, daha yumuşak rıza sağlayıcı kurumlar üzerinden de sağlayabilme imkânı sağlamıştır.

İran'daki bu güçlü yönetimin varlığı belki kısa dönemde siyasal elitler açısından verimli olmuş olsa da uzun dönemli bir sosyo-ekonomik gelişme ihtimalini desteklemediği tarihsel açıdan görülebilmektedir. Çünkü güçlü bir devlet modelinde ilerleyen İran tarihinde sosyal sınıf ve gruplar da daima devlete bağımlı oldukları için, sistemin kendi adına olumlu bir gelişmeye imza atacağı anda genellikle sosyal ya da askeri hareketler ve de dış müdahaleler ortaya çıkmış ve devrimlerle ya da darbelerle karşılaşılabilmiştir (Katouzian: 1-30) Yani bir isyan, devrim, darbe ya da dış müdahaleyle oluşan iktidarlar, bir başka dalga ortaya çıktığında yıkılabilmiştir. Zaten İran tarihi için, devlet (siyasal erk) ve onu devirmek isteyen sosyal hareketler ya da askeri hareketler arası çekişmenin tarihidir de denilebilir. Bu açıdan en önemli karşı hareketlere baktığımızda 1905-1906'daki Anayasal Devrim, 1921'deki Rıza Şah Darbesi, Başbakan Musaddık'ın devrildiği 1953 Darbesi ve 1979'daki İran İslam Devrimi karşımıza çıkmaktadır. Ülkede 2009'da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri sonrası ortaya çıkan Yeşil Hareket ise hala daha tartışılmaya devam etmektedir. Buradaki en genel kanaat, İran'da güçlü devlet anlayışına katkı sağlama noktasında geçmiş siyasi tarih ve tecrübelerden de oldukça ilham alındığıdır. Öyle ki Meşrutiyet Devrimi'nde geniş katılımlı sosyal destek vardı, ama güçlü bir devlet ve onu devam ettirecek güçlü kimlik politikaları yoktu. Şah dönemlerinde bunlar sağlandı, fakat artan dış müdahale ve toplumun yabancılaşması söz konusuydu. Dolayısıyla 1979 sonrası İran'da devletin tüm bunlardan ders çıkararak hem devlet kapasitesini arttırdığı hem

20 "Sepah, Ez Mafya-i İktisadi Ta Muhendis-i Entebahat, Keyhan Yusefi", Gooya News, 31 Nisan 2013, <http://news.gooya.com/politics/archives/2013/04/158623print.php>.

21 Matthew Douglas Robin, "Explaining the economic control of Iran by the IRGC", University of Central Florida, 2011, <http://stars.library.ucf.edu/honorstheses1990-2015>.

de toplumu devlete bağlamanın yollarını daha iyi analiz ettiği'dir. Bu da devletin takip ettiği ekonomi ve kimlik politikasında yatmaktadır.

İran'da Ekonomi, Kültür ve Kliyentalizm

Özellikle 1979 sonrası dönemde İran'da kültür hem devlet-toplum ilişkilerinde hem de ekonomik meselelerde devrimle ilgili olarak büyük önem arz etmiştir. Bu açıdan ekonomi, kültür ve kliyentalizm konusu devlet-toplum ilişkileri içerisine de dâhil edilebilir. Ancak hem kapalı bir toplum olan İran'da sosyalin tüm ilişkilere karışmış olması hem de ülkedeki rejimin bir Grand Strateji dâhilinde hiçbir alanı birinden ayırmadığını iddia etmemiz bir karışıklığa izin vermeyecektir. Bu açıdan İran'da en önemli kültürel argüman olan Şiiliğin ülkenin tüm siyasal ve ekonomik yapı ve kurumlarında gömülü olduğu iddia edilebilir (Elgar, 1991: 355-383) Bu gömülülük hali de Şiilik üzerinden bir bağ ortaya çıkabileceği kadar, Şii kurumların yapısı dolayısıyla tartışılan kliyentalist ilişki biçimlerini de ortaya çıkarabilmektedir. Bu konu da bizi İran denilince ilk akla gelen Rantiyer Devlet tartışmalarına kadar götürebilmektedir (Skocpol, 1982: 265-283).

İran ekonomisine bakıldığında belki de yarım asırdan fazla bir süredir ekonominin petrole bağımlı bir gidişat içerisinde olduğu ve bu gidişatı yöneten dominant aktörün de devlet olduğu aşikârdır. 1973'te petrol fiyatlarının patlaması, gücün kamu sektörü elinde toplanmasını desteklemişken, 1979 Devrimi sonrası birçok petrol şirketinin millileştirilmesi ve Irak ile İran arasındaki savaş bu süreci perçinlemiştir. O günden bugüne petrol ve gaz sektörü ekonomik büyümenin en önemli aktörü haline gelmesinin yanında, İran devletinin politik ve finansal anlamda da en önemli güç kaynağı olagelmıştır. Öyle ki bu sektör gelirleri ülkede ihracatın %80-85'ine karşılık gelmekteyken, hükümet gelirlerinin de %80'ine yakınına oluşturmaktadır.²² Bu özelliklerle İran ekonomisi, hükümet gelirlerinin çoğunun petrol gelirleriyle sağlandığı etkisiz devlet sektörü ve sistemde büyük sorunlara yol açan istikrarsız politikalarla tarif edilegelmiştir.²³ Fiyat kontrolleri, sübvansiyonlar ve diğer devlet düzenlemelerinin özel sektör öncülüğünde bir büyüme potansiyeli bulunan ekonomik potansiyeli zayıflattığı iddia edilmiştir.

İran özelinde Rantiyer devlet ise petrol satışlarıyla çok az bir maliyetle dış aktörlerden inanılmaz gelirler elde eden ve bu gelirleri doğrudan devlet

22 "Sanat-e Neft Cumhuri-i İslami İran der Yek Nagah", Vezaret-i Neft-i İran, <http://www.mop.ir/Portal/home/?event/35298/29939/37076/صنعت-نیفت-جمهوری-اسلامی-ایران-در-یک-نگاه>.

23 Dünya Bankası, İran Ülke Profili, <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>.

bünyesine dâhil ederek toplumun yararına kullanmaktan ziyade, rejimin ya da hükümetin halk desteğini devam ettirebilme adına kullanılması şeklinde açıklanabilir. İran devletinin de petrol zenginliği ve sahip olduğu bu rantiyer niteliği bu şekilde geniş devlet fonksiyonlarını kullanabilmeye olanak sağlamaktadır. Bu doğa devletın dağıtımcı bir karakterine vurgu kadar popülist karakterine de dikkat çekmektedir. Milli Gelir'in %15 ile %30 arasındaki büyük bir kısmının bu sübvansiyonlara ayrıldığı Batı basınında bile oldukça fazla yazılıp çizilmiştir.²⁴ Bu durumun hem patronaj etkisi ortaya çıkardığı hem de ülkede demokrasinin gelişmesine zarar verdiği yönünde tartışmalar bugün de devam etmektedir. Çünkü devletın bu sübvansiyonlarla hem kendinden bağımsız grupların oluşmasını engellediği hem de sosyal grupların siyasal haklarını dile getirmelerinin önüne geçtiği savunulmuştur. Dolayısıyla devlet demokratik yönetişimi savunabilecek sivil kurumları ve de politik olarak mobilize olabilecek grupları bir ölçüde baskı ve kontrol altına almış olmaktadır(Ross, 2001: 325-61)

Kliyalizm tartışmalarının da bu kültür ve Rantiyer Devlet tartışmalarıyla iç içe geçtiği görülmektedir. Çünkü Şii sosyal gruplar arasındaki güç yapısı, Şii müctehid ile onu taklit eden müridi arasındaki gönüllü ilişkiye bağlı olduğu için, böyle bir yapı sınıf veya etnik kimlik dayanışmasını ortadan kaldırarak, toplumu patronaj ilişkileri dâhilinde daha dikey rakip gruplar haline getirmektedir. Devletın de en temel gelir kaynağı olduğu için bir taraftan bu gruplar devlete nüfuz etme arzusu içinde olurlar diğer taraftan da devlete olan bağımlılıkları her geçen gün artmaktadır. Sonuç olarak Şiilik kurumları ve rantiyer devlet tartışmaları, İran sosyo-politik yapısında kliyalist bir ilişki biçiminin ortaya çıkması sonucunu doğurmuş ve toplumu kontrol etme noktasında önemli bir avantaj sağlamıştır.

Rantiyer devletın diğer bir özelliği de elde edilen gelirlerin doğrudan askeri harcama için kullanılabilmesidir(Ross,a.g.m: 325-61) Bu durum petrol ihraç eden ülkelerin elde ettikleri petrol gelirleriyle güvenlik tartışmalarını alevlendirebilecek ya da bölgesel veya küresel istikrara zarar verebilecek askeri kapasiteleri arttırma girişimidir. Her ne kadar yıllarca Batılı ülkeler tarafından askeri ambargo altında tutulan İran'ın diğer Körfez ülkelerine göre askeri harcamaları oldukça düşük bir seviyedeymiş gibi görünse de, son yıllarda nükleer uzlaşısı sonrası kalkan ambargolar ve yıllarca İran'ın Rusya ve Çin gibi ülkelerden ithal ettiği teknolojilerle savunma sanayisinde kaydetmiş olduğu ilerlemeler durumun hiç de rakamlara yansıdığı gibi olmadığını gözler

24 Ekonomist, İran Ülke Raporu, Ekim 2009, <http://country.eiu.com/iran>.

tarihin³², coğrafyanın ve İslami değerlerin(Mutaharri, 1979: 36) ışığında ele alındığı görülmüştü. Bütün bu yaklaşımları bir çatı altında toplayan Nikki Kiddie ise İran kimliğini, “İran jeopolitiği”, “Fars dili” ve “Şii inanç sistemi” üzerinden açıklamaya çalışmıştır (Keddie, 1980: 1-13).

Bugün gelinen noktada ise rejim tarafından devam ettirilen İran ulusal kimliği çalışmalarının ortak özelliği “kimlik, kültür ve medeniyet” eksenli bir boyutta devam etmesidir (Nezeri, 2012: 19-47). Bu yaklaşımı açıklamaya çalışacak olursak, aslında ülkede İran tarihinin üçe bölünerek anlatılmaya çalışıldığından başlamak lazımdır. Bu bölümler sırasıyla İslam Öncesi Dönem, İslam Dönemi ve Modern Dönemdir. İran (Fars) milliyetçileri, İslam öncesi dönemin erdemlerini yücelterek büyük ve güçlü imparatorluklara atıf yapmaya çalışırken; kendilerini İslam ile tanımlayanlar ise İslam kültürünün elementleriyle ortaya çıkan dönemi öne çıkarmaktadırlar.³³ Ancak günümüzde İran kimliği modern bir kavram olarak kabul edilmenin yanında, daha Anthony Smithçi bir yaklaşımla etno-sembolcülüğe daha yakın bir yerde durulmaktadır. Bu yaklaşımda bugünün modern devleti oldukça önemliken ne İslam ile tanışılan dönem ne de İslam öncesi dönem dışlanmaktadır, aksine tarih Antik İran’a kadar götürülür. Nitekim daha eskiye atıf yapmak niyetiyle ve tek bir İran devletinin olmadığını ifade etmek üzere çağdaş ulus sınırlarını aşan “İranşehr” kavramı kullanılmaktadır.³⁴ Bu açıdan İran, modern anlamda ulus olmaktan çok, kültürel ve medeniyetsel bir kavram olarak sunulurken, bu kavram İran kimliğini de daha derin kılar. Bu nedenle İran kimliği hem temel kültürel devamlılıklarla hem de sık sık ve çoğu zaman ortaya çıkan siyasal ve dini değişimlerle karakterize edilir.

İran kimliği tartışmalarında tarihin bu kadar geriye götürülmesi ve eklenen modern ve mezhebi karakterler, jeopolitik anlamda inşa açısından yatırım yapılması gereken koskocaman bir kimlik havzasını ortaya çıkarmıştır. Ulusal kimlik nasıl iç (devrim) ve dış (savaş) olaylar ya da inşa edilen tehlikelerle yeniden yazılabiliyorsa, İran da devrim sonrası ve özellikle de Arap Baharı olarak hafızalarda kalan süreç sonrası yeniden bir kimlik inşasına girişmiş ve bu inşa çalışmalarının İran sınırları dışına taşarak farklı coğrafyalarda

32 Hamid Ahmedi, “Unity within Diversity: Foundations and Dynamics of National Identity in Iran”, *International Journal of Social Sciences (IJSS)*, Vol.2, No.1, 2012. Ahmedi burada İran tarihinin İran kimliğini ortaya çıkarmadaki özelliklerini sıralamıştır.

33 Burada belki 3. Cephe olarak Marksistler sayılabilir, ancak günümüzde İran’da hiçbir şekilde varlık göstermelerine izin verilmemektedir.

34 Bu görüşün en önemli öncülerinden biri Seyid Cevad Tabatabai’dir. Tabatabai’nin İran’ın bekası için en önemli kavram olarak “İranşehr” kavramını önerdiği röportajı için bkz. <http://cgje.org.ir/fa/news/3426>.

da hayat bulması için çaba harcanmıştır. Burada İslam Devrimi'nden ilham alınarak yeniden girilen kimlik inşası çabalarına İslami Uyanış³⁵ yaşadığı iddia edilen tüm coğrafyalar dâhil edilmiştir. Bu kapsamda İslam Devrimi'nin daha önce gidemediği bölge coğrafyası ve İslam dünyası başta olmak üzere³⁶, modern ve modern öncesi kimliğin coğrafyalarıyla birlikte geniş bir coğrafya İran medeniyetiyle ilişkilendirilmiştir. Böylece İran'ın bu yeni kimlik anlayışı hem yeni bir jeopolitik tahayyül ve tasavvurun doğuşuna aracılık etmiş hem de İran dış politikasının en önemli argümanlarından biri olmuştur. Dolayısıyla modern İran devlet sınırlarının dışında, Pers İmparatorluğu'ndan Safevi ve Sasani Devletleri'nin sınırlarına ve tek bir Şii nüfusun bulunduğu yere kadar her bir coğrafya İran rejiminin muhatap kabul ettiği hedef kitlesine içerisine girmiştir. Bu açıdan İran'ın kendisine çizmiş olduğu yeni kültür ve medeniyet havzasının sınırlarına baktığımızda, Orta Asya'dan Arap Yarımadası'na Güney Asya'dan Doğu Afrika'ya kadar uzanan bir coğrafyayla karşılaşıyoruz (Nezeri, a.g.e: 177-277).

Bu kadar geniş bir alanda ortak bir kimlik perspektifi üretmeye çalışan İran'ın doğal olarak bir kimlik ötekisi de var olagelmıştır. Bu kapsamda İran'ın tarihsel olarak gelişen en geleneksel ötekisi pozisyonunda Arapların olduğu inkâr edilemez (Kudrizi, 2006: 59-77) Müslüman ordularının İran'ı fethettiği günden bugüne devam eden husumet, modern dönemde Huzistan bölgesinde ortaya çıkmış kimi Arap milliyetçisi hareketleriyle yükselmiş ve özellikle Körfez ülkeleriyle son yıllarda yaşanan gerilimlerle de tehdit algısını en üst seviyeye çıkarmıştır. Yine 1979 Devrimi sonrası modernizm ve Batı karşıtlığı rejimin en önemli ötekisi konumuna ABD ve İsrail'i getirirse de³⁷, son yıllarda ortaya çıkan ve nükleer uzlaşmayla sonuçlanan Batı ile müzakereler, söylem düzeyinde olmasa da eylem açısından bu ülkelerle karşı karşıya gelmeyi azaltmıştır. Bu eski gerginliğin azalması hem Obama yönetiminin son dönemindeki İran ve Küba gibi ülkelerle ilişkileri geliştirme politikaları hem de İran'ın Suriye ve Irak gibi kendi güvenliği açısından tehdit arz eden krizlere daha fazla odaklanması açısından konjonktürel bir

35 İran'ın Arap Baharı'nı Batı dünyasının demokratikleşme ve özgürlük iddiasının aksine, İslami Uyanış olarak tanımlamıştır. Arap Baharı ile ortaya çıkan İslami Uyanış, yarım kalan İslam Devrimi'nin geri dönüşünden başka bir şey değildi. Murtezi Şeyrudi, "Enkelab-i İslami ve Bidar-i İslami: Tesirgozari ve Nemuneha", <http://rasekhoon.net/article/show/133609/انقلاب-اسلامی-مو-بیداری-اسلامی-تأثیر-گذار-ی-و-نمونه-ها/>.

36 Zekye Hakcu, "Sudur-e Enkelab-i İran Zeminehsaz Bidari İslami", <http://www.hozehkh.com/EntriesImages/1/otherPic/file/maghaleh/انقلاب%20اسلامی%20بیداری%20ساز%20زمینه%20ساز%20بیداری%20اسلامی.doc>.

37 İsrail "Küçük Şeytan" olarak rejim tarafından nitelendirilirken, Siyonizm rejimin en büyük düşmanı ilan edilmiştir. Öyle ki Pan-Türkizm gibi rejimi tehdit eden tüm hareketler Siyonizm ürünü görülmüştür. Bkz. Ali Rıza Sultanşahi, *Pantürkizm ve Siyonizm*, Entişarat-i Temeddun-i İrani, Tahran, 2010.

eğilim taşıdığı da ifade edilebilir. Nitekim Trump'ın ABD Başkanlık koltuğuna oturması sonrasında özellikle ABD-İran ilişkilerinde özellikle Körfez siyasetinde gerilimin yükselmesi sonrası yeniden restleşmelerin başladığı da gözlenmektedir.³⁸

2010 Suriye Krizi'nin akabinde İran'ın Ortadoğu'daki değişen jeopolitik tehdit algılamaları ve hedefleri, kimlik bağlamında ötekisini de bir dönüşüme uğratmaya başlamıştır (Recayi, 2004: 233). Nitekim bugün geldiğimiz noktada İran basını bile tarandığında günümüzün en önemli ötekisi pozisyonuna Araplarla beraber Türklerin de yükseldiği gözlemlenebilecektir (Ünlü, 2015: 74-77) Başta Suriye ve Irak'ta olmak üzere Türkiye ile karşı karşıya gelinen her bir çatışma bölgesinde ülkedeki Türkiye karşıtlığı biraz daha ivme kazanmıştır. Türkiye ve Türklük karşıtlığı kategorik olarak aynı şeyi ifade etmese bile, İran'da Türkiye karşıtlığı bir Türk karşıtlığını tetiklemiştir denilebilir. Diğer yandan geçmiş dönemlerde ülkede ortaya çıkmış Türk milliyetçiliği hareketleri ve günümüzde de başta Tebriz ve çevresi olmak üzere her geçen gün artan Türk hissiyatı, bir yandan kısa vadede rejimi iç güvenlik açısından alarma geçirerek baskıcı politikaların artması diğer yandan uzun vadede Türkleri Fars bölgelerine göç ettirme gibi politikaları geliştirme sonucunu doğurmuştur. Son olarak Türkler ve Araplar dışında rejimi içerden tehdit eden Beluçlar, Türkmenler ve Kürtlerin de ikinci derece öteki konumunda buldukları söylenebilir (Ahmedi, 2000: 77-140). İç hareketlenmeler ve dış desteğin boyutları bu grupların da gelecekteki algılamalarını belirleyecektir.

İran'ın Yeni Muhafazakâr Dış ve Güvenlik Politikası

Devrimin ortaya çıktığı 1979'dan bugüne görüldüğü üzere içerde son derece yeni muhafazakâr karakterde politikalar takip eden İran, benzer şekilde başından beri yeni muhafazakârlığın izlerinin görülebileceği bir dış politika takip etmiştir. Bu noktada devrimden bugüne ortaya çıkan her tarihsel olay sonrası dış politika biraz daha yeni muhafazakâr bir özellik kazanmıştır. Bu açıdan devrimden bugüne bölgenin kaderine etki eden ve jeopolitik dönüşümü açısından büyük önem arz eden olaylar; 1-) Sovyetlerin Afganistan işgalindeki başarısızlıkları, 2-) Irak-İran Savaşı 3-) 11 Eylül Saldırıları ve akabinde ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleri ve 4-) son olarak Arap Baharı ve bu süreçte ortaya çıkan Suriye Krizi şeklinde sayılabilir. Adı geçen her bir olay İran dış politikası için büyük fırsatlar doğurmuş ve dalgalanmalar olsa

38 "Iran's Supreme Leader Attacks US for Support of Saudi Arabia", Al-Monitor, 05.06.2017, <http://www.al-monitor.com/pulse/en/originals/2017/06/iran-khamenei-khomeini-anniversary-saudi-us-rouhani.html>.

da kazanımlar sağlamıştır. Bu açıdan belli bir kurumsallık kazanan İran'ın yeni muhafazakâr dış politikası, bileşenlerinin dağılımını da bu dalgalanmalara göre belirlemiştir.

Devrimin gerçekleşip rejimin konsolide olmaya başladığı ilk yıllarda, devrimin lideri Humeyni'nin söylemlerinde ve devrim sonrası yazılan anayasada görülebileceği üzere, dış politikadaki temel amaç ve hedefleri devrimci ruh ve devrimin ideolojik karakteristiğine göre tanımlanmıştır (Ramazani, 2007: 58). Bu hedefler, rejimin bölgesel ve uluslararası aktörler karşısında çatışmacı bir karakterle algılanmasını sağlamış ve ülke kendisini bir kriz ortamında bulmuştur. Hal böyle olunca rejim ilk günden bu yana kendi varlığını ontolojik bir tehdit altında hissetmiş, bu da dış politikasının güvenlik eksenli bir çizgide gelişmesini sağlamış ve en önemli argümanın da ulusal çıkarlar olması sonucunu doğurmuştur (Ramazani, 2004: 555). Bu güvenlik eksenli dış politika belki de İran dış politikasındaki en önemli yeni muhafazakâr bileşen olarak görülebilir.

Bu devrim sonrası rejimin dış politikadaki temel prensiplerinin çoğu aynı zamanda mezhebi bir karakter sergilemekte ve Şii mezhebinin doktrinsel izlerini taşımaktaydı (Firuzabadi, 2011: 87-89). Bu kapsamda Velayet-i Fakihi kurumundan, İran'ın İslam dünyasının lideri olması gerektiğine ve tüm dünyadaki ezilen halkların ezenlere karşı (mustazaf-müstekbir) cihada geçmesi gerektiğine kadar tüm argümanlar İslami ve mezhebi kavramlar barındırmaktaydı (Ramazani, 1983: 29). Bu açıdan devrimden bu yana İran dış politikasının popülist bir Şiacılık'tan ilham aldığını söylemek yanlış olmayacaktır ve bu ideolojik yaklaşım Humeyni sonrası yıllarda da etkisini sürdürmüş ve günümüze kadar kurumsallaşan özelliklere sahip olmuştur. Değişim ise oldukça sınırlı kalmış ve pragmatist bir karakter taşımıştır. İran'ın İslam Devrimi'nin iç politika açısından bir Şii devrimi olduğu oldukça dile getirilmiş olsa da, dış politikadaki Şiacı karakterin daha çok 2003 Irak Krizi sonrasında ülkede Şii karakterli bir iktidarın ortaya çıkmasından sonra gelişmiştir denilebilir. Bu İran dış politikası için bir dönüm noktası olmuştur ve Irak'la geliştirilen ilişkiler hem ekonomik, kültürel ve güvenlik politikaları açısından stratejik bir hamle olmuştur hem de Şii hizipleriyle kurulan yakın ilişkinin pragmatik sonuçlarının farkına varılmıştır. Bu açıdan İran'ın başta bölgedeki Şiiilerle ilişkileri, kısa vadeli güvenlik-hizip ilişkilerini aşmış ve devlet odaklı stratejik seviyeye yönlendirilmiştir denilebilir.³⁹

39 Kayhan Barzegar, "The Shia Factor in Iran Foreign Policy", <http://judran.net/آراء-و-مناقشات/shia-factor-irans-foreign-policy>.

Bu ideolojik bakışın yanında İran, modern Westfalyan anlamda uluslararası sistemi ve ulus-devletlerin rollerini reddetmiş, mevcut dünya sistemi ve uluslararası hukuka karşı bir şüpheciliği benimsemiştir (Posch, 2003: 14-23). İran'ın bu şekilde uluslararası sistemi reddedip onun içinde kalmaya devam etmesi ve hatta savunuculuğunu yapması tam da yeni muhafazakâr karakteriyle açıklanabilir. Sisteme ve kurumlarına olan şüphecilik, İran'ı sınırladığı anlarda artmış, lakin çıkarına olan durumlarda çok fazla sorun teşkil etmemiştir. Bu doğrultuda iki kutuplu Soğuk Savaş ortamında doğan rejim, her iki kutbun hegemonik sistemini de kabul etmemiş ve karşı-hegemonik bir üslupla kendisini “Ne Doğu Ne Batı; İslam Cumhuriyeti” olarak tanımlayarak özgün bir konuma oturtmuştur. Bu yalnızcılık ise moralizm doğurmuş ve İran dünya sistemindeki aktörleri de iyi-kötü ayrımı üzerinden tanımlamaya çalışmıştır. Bu kapsamda ABD ve İsrail, sırasıyla “Büyük Şeytan” ve “Küçük Şeytan” olarak tanımlanırken; Doğu Bloku ülkeleriyle de müttefiklik ilişkisine girilmemiştir (Menashri, 2006: 108).

Doğu Bloku ülkelerinin hem ötekileştirilmeyişinin hem de onlarla yakınlaşmamasının altında da başka stratejik bir hedefin olduğu iddia edilebilir. Öyle ki İran'ın başta komşu ülkeler olmak üzere dünyanın tüm ülkelerine İran'a benzer bir rejim kurmalarını tavsiye etmesi burada oldukça kritiktir. Bu nokta İran'ın 'devrim ihracı' politikasının da başlangıç noktasıdır.

İran devriminin ilk yıllarında “devrim ihracı” politikasıyla kendi rejimini rasyonalize etmeye çalışsa da hem bu politikanın çevre ülkelerde bir direnişle kendisine dönmesi hem de bölgede gerçekleşen jeopolitik dönüşümlerin İran'ın tehdit ve fırsat yapısını değiştirmesi devrim ihracı politikasından vazgeçmesine yol açmıştır.⁴⁰ Devrimin ortaya koymuş olduğu ideolojik hedeflerden vazgeçilmiyordu, ancak bu hedefler için stratejik ve kurumsal bir değişikliğe gidiliyordu. Bu değişikliğin de iki boyutu olduğu iddia edilebilir. Öncelikle klasik devrim ihracını bırakan İran, eskisi gibi yayılcı davranamayınca ve artan tehditlere karşı içeri dönüp kendi güvenliğini sağlamak zorunda kalınca nükleer güç geliştirme gibi girişimleri ön plana almıştır. Nitekim nükleer tartışmalar ve İran'ın uranyum zenginleştirme programı iki binli yılların başlarından yakın döneme kadar İran dış ve güvenlik politikasının en önemli gündemini teşkil etmiştir.⁴¹ Diğer bir boyut da klasik devrim

40 Tabii İran'ın Irak ile girmiş olduğu savaştan özellikle rejimin iç tehditleriyle ilgili olarak önemli bir konsolidasyon elde ettiği de göz ardı edilmemelidir. Savaş rejimin iç politikadaki elini fazlasıyla güçlendirmiştir.

41 İran Nükleer Tartışmalarını devrimden bugüne dönem dönem inceleyen bir eser için bkz. Farhad Rezaei, *Iran's Nuclear Program: A Study in Proliferation and Rollback*, Springer, 2017.

ihracı anlayışının yerini yenisine bırakmasıdır. İlk olarak SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi ve iki binli yıllarda da ABD'nin Irak işgali ve çekilişi hem İran'ın komşularında bir güç boşluğu ortaya çıkarmış hem de İran'ın bu ülkelerde daha da aktif bir şekilde yeni devrim ihracı politikasına yardımcı olacak “Şii Hilali” ve “Direniş Ekseni” gibi stratejileri geliştirmesine yardımcı olacaktı. Yani jeopolitik yeniden İran muhafazakârlığının en önemli dış politika araçlarından biri haline gelmeye başlayacaktı.

İran jeopolitiğin mekânsal teorileri üzerinden kendisine alan açabilecek manevralar için zihin geliştirirken, eleştirel jeopolitiğin⁴² yardımıyla dış ülkelerde kendisine yakınlık taşıyabilecek nüfusları da dış politikasının önemli bir parçası haline getirmeye çalışmıştır. Öyle ki geçtiğimiz yıllar içerisinde İran dış politikası denilince nasıl ilk olarak akla “Şii Jeopolitiği” geldiye, yakın dönemde de en fazla atıf yapılan kavram neredeyse “Şii vekil gruplar⁴³” olmuştur. İran bu Şii vekil gruplara devrimin ortaya çıktığı ilk günden bugüne adım adım yatırım yapmış ve kendisine sadakatle bağlı nüfuslar ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Özellikle bölgenin kaderini değiştiren Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte ortaya atmış olduğu “İslami Uyanış” jeopolitik koduyla hem tüm Arap Baharı coğrafyasına olan ilgisini hem de bu coğrafyalarda kendisi için vekil grup olarak sayılabilecek nüfuslarla ilişkisini açık etmiş ve arkasında durmaya çalışmıştır. Bu durum kötüye giden Arap Baharı süreci sonrasında İran dış politikasının “güç dengesi” faktörü olarak yorumlanmıştır. İran bu yolla bölgesel ve süper güçlerin bölgedeki nüfuzlarına rağmen, kendi kontrolündeki gruplar üzerinde etkisini hiç kaybetmemiştir.

İran nasıl Afganistan ve Irak'ta doğan güç boşluklarını değerlendirebilmek için dış politikasında ani değişimlere gittiye, benzer şekilde Arap Baharı'nın Suriye ve Yemen Krizleriyle birlikte kışa dönüştüğü dönemde de kimlik, kültür ve jeopolitik üzerinden kendi çıkarları için hayati önemde kabul ettiği sınırları çizmiş ve dış politikasını yeni konjonktüre göre güncellemiştir. Arap Baharı'nın başında “İslami Uyanış” olan sloganı, süreç ilerledikçe dönüşüme uğramış ve “Direniş Ekseni” yaklaşımıyla Güney Lübnan'a uzanan hat içerisinde bulunan başta Suriye rejimi ve Lübnan Hizbullahı olmak üzere tüm müttefikleriyle bu alan üzerindeki kontrolünü yitirmemeye çalışmıştır.

42 Burada eleştirel jeopolitik kavramıyla, jeopolitik tartışmalarına siyasi coğrafyanın yanında nüfus, iklim gibi coğrafya çalışmalarının diğer alanlarının dâhil edilmesiyle genişlemesi vurgulanmak istenmiştir.

43 Şii Vekil Gruplar, sadece bulunduğu coğrafyalarda İran'ın konvansiyonel gücüne etki yapmamış, aynı zamanda yereldeki insanları giriştikleri mücadelenin kendi savaşları olduğuna inandırarak şiddetin meşruluğunu sağlamışlardır. Bkz. Abbas Qaidaari, “Iran's New Group in Iraq: Saraya Al-Khorasani”, AL-Monitor, 11 January 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/01/iran-iraq-saraya-al-khorasani.html>.

İran'ın bu muhafazakâr statükocu dış politikası daha sonraları en üst seviyeye yükselerek dış politikada bugünlerde bile tartışılan genişlemeci zihniyetin nüvelerini teşkil etmiştir. Bu kapsamda dış politikadaki tüm güncellemeler aslında bu son hedefin nereye varacağı net olmayan genişlemeciliğin bir parçası olarak nitelendirilebilir.⁴⁴

Görüldüğü üzere genişlemeci bir karaktere sahip olan İran muhafazakârlığının son olarak eklenmesi gereken en önemli özelliği de sahip olduğu pragmatizmdir.⁴⁵ Böylesine ideolojik yönü ağır basan rejimin dış politikada konjonktüre göre davranıp, davranışının kestirilememesi “tahmin edilemeyen aktör” yorumlarına neden olmuş ve fırsatçı karakterinin altı çizilmiştir. Öyle ki İran içerisindeki muhalifler olarak bilinen Rafsancani, Hatemi ve Ruhani gibi reformcuların Cumhurbaşkanlığına geldiği dönemlerde en büyük pragmatist dış politikayı takip etmesi ve bir taraftan Batı ile ilişkileri geliştirirken diğer taraftan genişlemeci siyasetine kapı aralamış olması manidardır. Özellikle son Cumhurbaşkanı Ruhani'nin göreve gelmesi sonrası ekonomik krizlerden çıkabilmek amacıyla içerideki tüm tepkilere rağmen, Batı ile ilişkiler geliştirilmiş ve nükleer uzlaşmaya varılmaya çalışılmıştır. Batı ile geliştirilen ilişkiler ve nükleer uzlaşma, ülkenin Batı ile artık masaya oturan ve ne yapacağı tahmin edilebilir bir ülke olmaya doğru ilerlediğini ima eden İran'ın yumuşak yüzünü geliştirerek İran genişlemeciliğinin kendisine alan açmasında kullanılmış ve pragmatist dış politika kapsamında değerlendirilmiştir. Sonuç olarak İran'ın pragmatist anlayışı, tehdit ve kırılganlıkların arttığı hassas dönemlerde krizlerden çıkabilmek için başvurulan ve ana akım gidişattan sapmayı doğurmayan pratik hamleler olarak gelişmiştir denilebilir.

Sonuç Yerine

- İran'da özellikle 1979 Devrimi sonrasında bugüne kadar hâkim ideoloji, devrim ideolojisi olmuş ve bu ideoloji kendisine muhalefet edebilecek tüm ideolojileri sindirme çabası içerisinde olmuştur.

44 Bu noktada İran iç siyasetinde büyük bir muğlaklık vardır. Normalde rejimin kurucu prensipleri baştan beri ilk önce Kudüs'ün İsrail'den kurtarılması gerektiğini dile getiriyordu. Ancak İran'ın bölgedeki genişlemeciliği arttıkça eski imparatorluk sınırlarına atıf yapma düzeyinin arttığı söylenebilir. Hatta mücadele Irak'taysa kurtulması gerekenin Kerbela ya da mücadele Suudi Arabistan ileyse kurtulması gerekenin Mekke olduğu söylemi bu noktada da oldukça pragmatist bir Sevir izlendiğinin göstergesidir.

45 İran dış politikasında pragmatizm her ne kadar son yıllarda popüler bir tartışma konusu haline geldiyse de, aslında bunun kökenlerinin daha eskiye dayandığı ve dış politikanın kurumsallaşmış araçlarından biri olduğu da iddialar arasındadır. Ruhullah Ramazani, "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", a.g.m., s.549-559.

Bazen Yeşil Hareket gibi muhalif hareketler ortaya çıksa da bazen de iç siyasetteki rekabet ihtiyacından reformcular ya da ılımlılar gibi farklı ideolojilere sahip akımlara yer verilmiş olsa da temel kontrol her geçen gün Batı dünyası tarafından muhafazakârlar olarak adlandırılan devrim ideolojisi yanlılarının eline geçmiştir. Bugün Cumhurbaşkanlığı'nın bile reform yanlısı taraftan olduğu vurgulanarak reform yanlılarının ülke içerisinde büyük bir güç kazandığı iddia edilse de, İran için derinlemesine yapılacak bir devlet-toplum ilişkileri çalışmasında görülebilecek olan; devletin gücüyle ve bu gücü kontrol edenlerin muhafazakârlar olarak adlandırılan kesimin üyelerinin olması ile fotoğrafın hiç de tahmin edildiği gibi olmadığı ihmal edilen bir gerçektir.

- İran'da rejimin kontrolünü elinde bulunduran muhafazakârların, rejimi konsolide ettikçe rejimin ontolojik anlamda temel hedefleriyle uyumlu olarak her geçen gün dünyada ortaya çıkan küresel eğilimlere paralel olarak ekonomi, toplum, kimlik politikalarıyla dış politikasının bir bütünlük içerisinde ilerlediği görülmektedir. Bu iç ve dış politikadaki holistik yaklaşım, 1970'lerde ortaya çıkmaya başlayan ve küresel bir muhafazakâr eğilim doğuran Yeni Muhafazakârların yaklaşımlarına çok benzemekle birlikte, Grand Strateji literatüründeki çalışmalar için de özgün bir varyanta karşılık gelmektedir.
- İran'ın tüm alanlarda eş zamanlı olarak ortaya koymuş olduğu bu Grand Stratejisi'nin bugün gelinen noktada başarılı gibi görünen genişlemeci anlayışının en temel sebeplerinden biri olduğu söylenebilir. Öyle ki İran dışında Irak, Suriye, Yemen, Afganistan gibi coğrafyalarda askeri varlığını çekinmeden kullanabilmesi, askeri kapasitesi kadar hem belli bir ekonomik gücü hem belli bir insan kaynağını hem de hepsini bir arada destekleyebilecek ideolojik motivasyonu gerektirmektedir.
- Ancak İran'ın bu Grand Stratejisi kusursuz değildir ve bugüne kadarki başarısı kadar, bundan sonraki çöküş potansiyeli açısından da oldukça önem arz etmektedir. Bu kapsamda İran'ın bu genişlemeci dış politikası gerek kısa vadeli gerek uzun vadeli bir perspektifle sahip olduğu tarihsel referanslarla birlikte değerlendirildiğinde, özellikle bundan sonraki süreç açısından kendisi için hiç de iç açıcı olmayan sonuçlarla karşılaşma ihtimali oldukça yüksektir.
- Öncelikle İran'ın özellikle devrim sonrası takip ettiği toplum içi baskıcı politikaların başına bela olması bugünlerin en önemli

gündemlerindedir. Bir taraftan her türlü adıma rağmen halkın içerisinde bulunduğu ekonomik kriz, diğer taraftan her geçen gün yükselen ülke içerisindeki Türk, Arap, Beluç ve Kürt milliyetçilikleri rejimin geleceğini tehdit eder bir seviyeye ulaşmışa benzemektedir. Bu kesimler üzerine uygulanan baskı ve iskân politikaları kısa vadede işe yarıyor gibi görünse de uzun vadede rejime olan karşıtlığı arttırdığı gözlemlenebilmektedir.

- Bunun yanında özellikle Tahran gibi büyük kentlerde mevcut politikaların zarar verdiği orta sınıfların büyüyen huzursuzluğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bugüne kadar Musevi ve Kerrubi gibi politik temsilcilerinin ev hapsinde olduğu orta sınıflar, özellikle en büyük temsilcileri gibi görünen eski Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin ölümü sonrası oldukça gerilmiş durumdadırlar. Nitekim gerginliğin boyutları Rafsancani'nin cenaze merasimine bile yansımış durumdaydı. Tarihten gelen tecrübeyle de İran'ın her geçen gün rejimi devirebilecek iç huzursuzluklara doğru ilerlediği oldukça büyük tartışma konusudur.
- İran'ın gelecek tehdidiyle ilgili başka bir sorun da, şüphesiz takip ettiği genişlemeci dış politikasıyla ilgilidir. Öyle ki her geçen gün farklı coğrafyalara yayılabilme hevesi bulunan rejimin, Paul Kennedy'nin *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Düşüşü* isimli eserinde vurguladığı gibi, adımını attığı tüm bu coğrafyalarda çatışmayı ya da kontrolü yönetebilme kapasitesi mevcut soru işaretlerini arttırmaktadır. İran'ın sahip olduğu ekonomik ve askeri kapasiteyle uzun süre bu coğrafyalarda kalabilmesinin önünde büyük engeller bulunmaktadır. Konjonktürel olarak buralara açılabilme imkânı bulan İran'ın bundan sonrası için hem konjonktürel dengenin değişebilme ihtimaliyle hem de bugüne kadar kendisiyle iyi geçinen ülkelerin güvenini kaybetmiş olmasıyla güvenlik açısından büyük sorunlarla karşılaşabilme ihtimali oldukça yüksektir. Nitekim Obama sonrası göreve gelen Trump'ın İran ile ilgili yapmış olduğu ilk açıklamada, en büyük terörist devletin İran olduğunu vurgulaması, İran'ın önümüzdeki günlerde ya belli bir geri adım atacağı ya da gidişatın kendisi aleyhine ilerleyeceği beklenebilir. İran olası bir politik kriz durumunda sahip olduğu pragmatik mekanizması yeniden devreye sokmak isteyecektir. Ancak bu sefer kendisi üzerinde biriken bölgesel güvensizlik arzu ettiği manevra alanını kendisine sağlamaya yetmeyebilir.

Kaynakça

- ABADİ, Mehrzad Vatan; "Muhafazakari Der İran Mekuleh Piçideh ve Por Mağma", 25 Eylül 2011, <http://www.kar-online.com/node/3871>.
- ABRAHAMIAN, Ervand; *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, 2008.
- AHMEDI, Hamid; *Kavmiyet ve Kavmgerayi der İran: Efsane ve Vakıyet*, Neşreni, Tahran, 2000.
- AHMEDI, Hamid; "Unity within Diversity: Foundations and Dynamics of National Identity in Iran", *International Journal of Social Sciences (IJSS)*, Vol.2, No.1, 2012.
- ALMOND, Gabriel; *Comparative Politics Today: A Theoretical Framework*, Fifth Edition, Parson Longman, 2008.
- BAYAT, Mangol; "The Iranian Revolution of 1978-79: Fundamentalist or Modern?", *Middle East Journal*, Vol. 37, No.1, Winter 1983.
- CHAPNICK, Adam; "Peace, Order and Good Government: The Conservative Tradition in Canadian Foreign Policy", *International Journal*, 60:3 (Summer 2005).
- CHEHABI, H.E.; "The Political Regime of the Islamic Republic of Iran in Comparative Perspective," *Government and Opposition*, Vol. 36, No. 1, January 2001.
- ELGAR, Hamid; *Din ve Devlet Der İran*, Çev. Ebu Kasım Seri, Entesarat-i Tus, 1991, s.355-383.
- EHTESHAMI, Anoushiravan & ZWEIRI, Mahjoob; *Iran and the Rise of its Neo-Conservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*, I. B. Tauris, London, 2007.
- FİRUZABADİ, Seyid Celal Dehgani; *Siyaseti Harici Cumhuri İslami İran*, Samane Mutalaa ve Tedvine Kitab Alum-i İnsani, Tahran, 2011.
- FUKUYAMA, Francis; *Social Capital and Civil Society*, Institute of Public Policy, George Mason University, 1999.
- GARLAND, David; *Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford University Press, 2001.
- HAŞİMİ, Muhammed; *Hukuk-i Esasi Cumhuri İslami İran: Hakimiyet ve Nehadhayi Siyasi*, Mizan, 2000.
- KATOUZIAN, Homa; *State and Society in Iran: The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, I.B.Tauris, New York, 2000.
- KEDDIE, Nikki; *Iran: Religious, Politics and Society*, Frank Cass, London, 1980.
- KIRKPATRICK, Jeane J.; "Defining a Conservative Foreign Policy", The Heritage Foundation, 25 February 1993, <http://www.aei.org/article/19091>.
- Kristol, Irving; "The Neoconservative Persuasion", *Weekly Standard*, 25 August 2003.
- Kristol, William & Kagan, Robert; "Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy", *Foreign Affairs*, 75:4 (July/August), 1996.
- KUDRİZİ, Hüseyin; *Cameaşenasi-i Hüviyet der İran*, Müessesesi-i Mutaalat-ı Milli, Tahran, 2006.
- LEKZAYİ, Necef; *Tahvilat-i Siyasi-İçtimai İran Muasır*, Pejuheşgahe Alum ve Ferhenge İslami, Tahran, 2012.
- MAKSUP, Shahrokh; *Iranian Nationality and Persian Language*, Çev. Michael Hillmann, Mage Publishers, 1992.
- MENASHRI, David; "Iran, Israel and the Middle East Conflict 1", *Israel Affairs*, Vol. 12, No.1, (2006).

- MILLER, Paul D.; *American Power and Liberal Order: A Conservativist Internationalist Grand Strategy*, Georgetown University Press, 2016.
- MOSLEM, Mehdi; *Factional Politics in post-Khomeini Iran*, Syracuse University Press, Syracuse, 2002.
- MURRAY, Douglas; *Neoconservatism: Why we need it*, London: The Social Affairs Unit, 2005.
Irving Kristol, "The Neoconservative Persuasion", *The Weekly Standard*, Vol. 8, No.47, 2003.
- MUTAHARRI, Murtaza; *Hademat-e Mutegabel-e İslam ve İran*, Defter Entesarat İslami, Tahran, 1979.
- NEZERİ, Ali Eşref; *Modenite ve Hüviyet-i Siyasi Der İran*, Mizan, Tahran, 2012.
- NEZERİ, Ali Eşref; *Ferheng, Hüviyet ve Temeddon*, Entesarate Temeddon-i İrani, 2012.
- POSCH, Walter; "Third World, Global Islam and Pragmatism", SWP Research Paper, Berlin, April 2003.
- RAMAZANİ, Ruhullah; *Çarçubi ve Tahlil-i Beraye Berarsi Seyaseti Harici Cumhuri İslami İran*, Neşreni, Tahran, 2007.
- RAMAZANİ, Ruhullah; "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *The Middle East Journal*, Autumn 2004, Vol. 58, No.4.
- RAMAZANİ, Ruhullah; "Khumayni's Islam in Iran's Foreign Policy", *Islam in Foreign Policy*, (1983).
- RECAÏ, Ferheng; *Müşkile-i Hüviyet-i İraniyan Emruz*, Neşreni, Tahran, 2004.
- REZAEİ, Farhad; *Iran's Nuclear Program: A Study in Proliferation and Rollback*, Springer, 2017.
- ROBIN, Matthew Douglas; "Explaining the economic control of Iran by the IRGC", University of Central Florida, 2011, <http://stars.library.ucf.edu/honorstheses1990-2015>.
- ROSS, Michael; "Does Oil Hinder Democracy?", *World Politics*, Vol. 53, No.3, 2001, s.325-61.
- SAFA, Zabiollah; *Tarih-i Ebebiyyat Der Iran*, Kamangir, Tahran, 1978.
- SALLAHİ, Sehrab; *İran ve Enkelabe İslami*, Daneşgahe İmam Hüseyin, Tahran, 2008.
- SEİFZADEH, Hossein S.; "The Landscape of Factional Polictics and Its Future in Iran", *The Middle East Journal*, Vol. 57, No. 1. Winter, 2003.
- SKOCPOL, Theda; "Rentier State and Shi'a Islam in Iranian Revolution", *Theory and Society*, Vol. 11, No. 3, May 1982, s.265-283.
- SULTANŞAHİ, Ali Rıza; *Pantürkizm ve Siyonizm*, Entesarat-i Temeddon-i İrani, Tahran, 2010.
- ŞİRMUHAMMEDİ, Muhammed Mehdi; "Muhafazakar-i İrani: Mefhum-i Mutevellid Neşodeh", *Başkahe Endişeh*, 7 Azer 1385, <http://www.bashgah.net/fa/content/show/22560>.
- QAİDAARİ, Abbas; "Iran's New Group in Iraq: Saraya Al-Khorasani", *Al-Monitor*, 11 January 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/01/iran-iraq-saraya-al-khorasani.html>.
- ÜNLÜ, Hayati; "İran'ın 100 Yıllık Etnik Suç Oyunu", *SD Dergi*, Ekim 2015.
- WELSH, J.; "'I' is for Ideology: Conservatism in International Affairs", *Global Society*, Vol.17, No:2, 2003.